

Nížinné sídlisko púchovskej kultúry v Malenoviciach pri Zlíne

/ A Valley Settlement of Púchov Culture in Malenovice near Zlín

*Zuzana Staneková, Adam Fojtík,
Miroslav Popelka*

Abstract:

Locality Chmelník is situated in the cadastre of Malenovice near Zlín. In 2015 a rescue archaeological excavation was carried out here, in which, three areas with cultural strata containing archaeological finds were established. The richest in finds was the third area, which was consequently divided into five sections. In addition to cultural strata, also two settlement objects were explored. The finds from this excavation date this locality to La Tène period. The ceramics finds represent Púchov culture; while a part of the finds can be dated to middle La Tène period. This is the first known settlement with finds of pre-Púchov horizon in Moravia. The total period of settlement in Chmelník can be dated to LTC I – LTD.

Keywords:

Laten Age, Púchov culture, pre-Púchov horizon, settlement, ceramic

Úvod

V priebehu roku 2015 bol na základe oznámenia o stavebnej činnosti uskutočnený záchranný archeologický výskum na lokalite Chmelník, ktorá sa nachádza v katastrálnom území Malenovic pri Zlíne. Počas výskumu bola v priestore stavby zachytená kultúrna vrstva obsahujúca archeologický materiál.

Poloha

Priestor realizovanej stavby sa nachádza severne od historického centra Malenovic (obr. 1). I napriek pomerne rozsiahlej skrývke ornice (28 100 m²) boli pozitívne archeologické situácie zistené iba na obmedzenej ploche v severnej časti areálu stavby (obr. 2). Tento záujmový priestor leží v nadmorskej výške okolo 196 m a nachádza sa v inundácii rieky Dřevnice, od ktorej súčasného toku je vzdialený asi 110 m. Je pravdepodobné, že severná časť sídliska bola v minulosti týmto tokom odplavená (FOJTÍK – POPELKA 2016, 245). Plochu, na ktorej bola zachytená kultúrna vrstva (plocha 3) možno bližšie lokalizovať na ZM ČR 1 : 10 000, list 25-31-24, v okolí bodu 419/172 mm od Z/J s. č. Dřevnická niva predstavuje okrsk v západnej časti Zlínskej vrchoviny Moravsko-slovenských Karpát. Ide o fluválne akumuláciu rovinu s celkovou rozlohou 22,59 km² (DEMEK – MACKOVČIN 2006, 129). Geologické podložie je v týchto miestach tvorené nespevnenými riečnymi sedimentmi, ktoré sa skladajú z hlíny, piesku a štrku (zdroj: http://mapy.geology.cz/geocr_50/). Na nich sa vytvorila glejová fluvizem (zdroj: <http://mapy.geology.cz/pudy/>), ktorej prirodzený vegetačný pokryv je tvorený lužnými lesmi a údolnými lúkami (JANDÁK – PRAX – POKORNÝ 2007, 100).

Metóda výskumu

V priebehu archeologického výskumu boli zachytené celkom tri plochy, v ktorých priestore bola zistená prítomnosť archeologických artefaktov (obr. 2). Zatiaľ čo z plôch 1 a 2 boli získané iba ojedinelé archeologické artefakty (keramika, mazanica, troska), ktoré sa priamo neviazali na žiadnu štruktúru, na ploche 3 bola objavená kultúrna vrstva. V jej priestore bola vytvorená sieť piatich segmentov, pričom sa v nich podarilo zachytiť aj jeden zahĺbený objekt a ohnisko (obr. 3). Vlastné zameranie výskumu bolo prevedené pomocou ručnej GPS stanice Trimble Juno 5. Na základe tohto zamerania boli následne vytvorené plány výskumu (obr. 2–4).

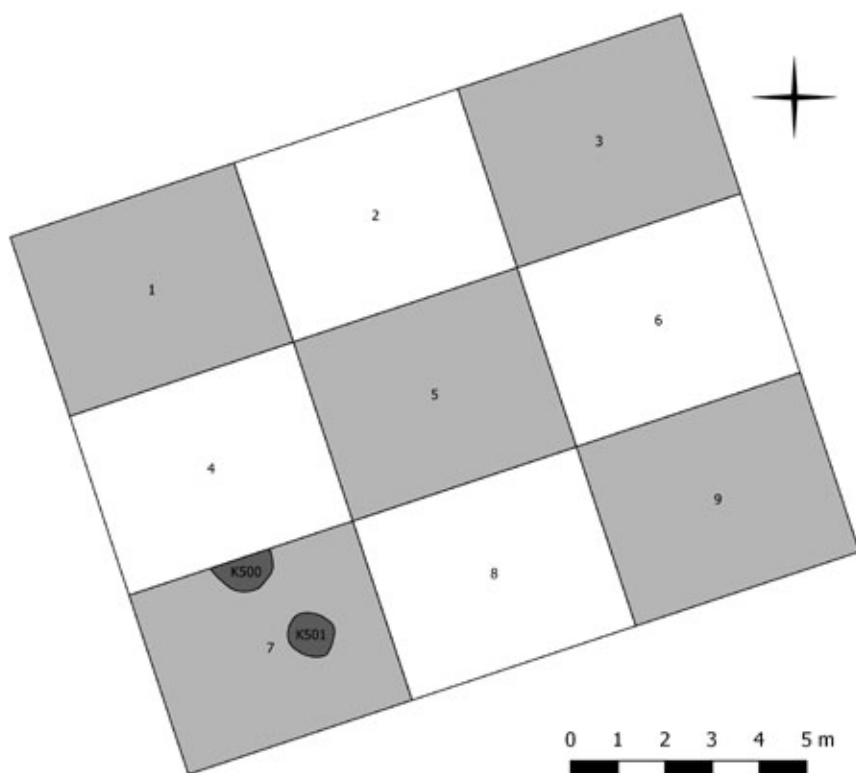
Obr. 1: Malenovice-Chmelník. Lokalizácia skúmanej plochy. |

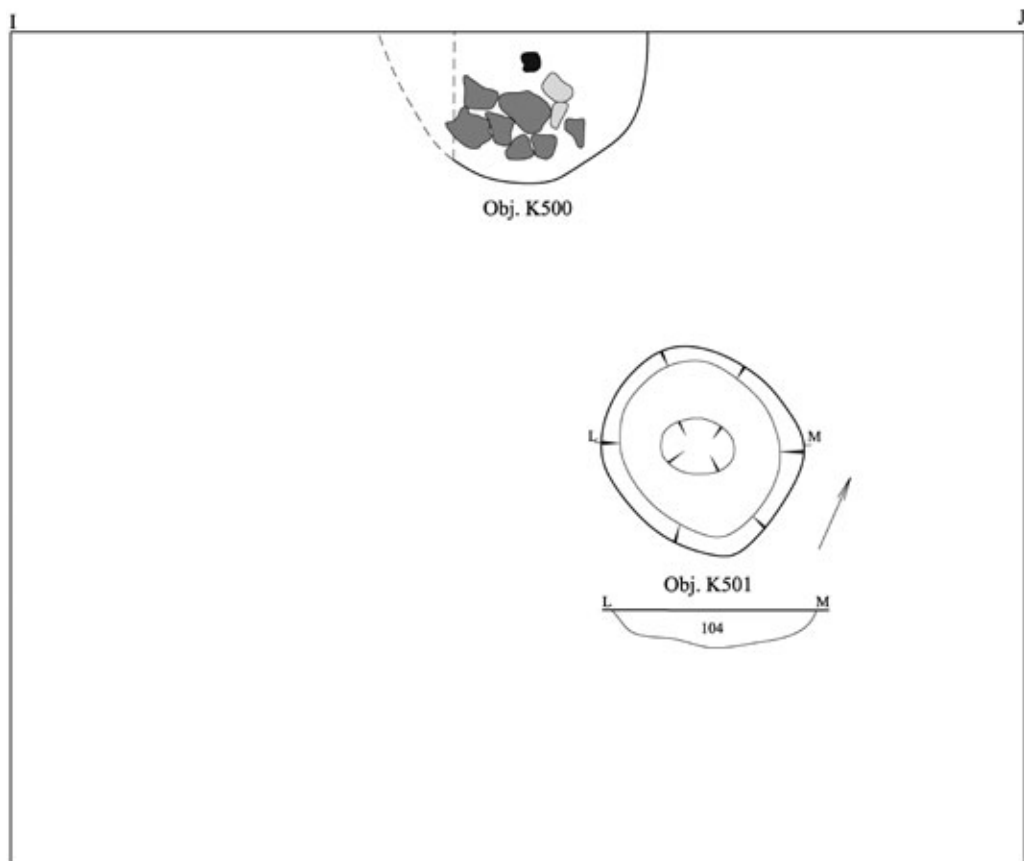
Obr. 2: Malenovice-Chmelník. Priestor stavby s vyznačenými skúmanými plochami. a archeologickými nálezmi. Plocha 1, 2 – ojedinelé nálezy keramiky; plocha 3 – skúmaná kultúrna vrstva.

Opis archeologických situácií

Počas záchranného archeologického výskumu bola formou pravidelnej siete preskúmaná väčšia časť celkového rozsahu kultúrnej vrstvy, v rámci ktorej boli zistené dve sídliskové štruktúry, označené ako K500 a K501. Zachytená kultúrna vrstva mala rozsah 12 x 15 m. V mieste jej výskytu bola vytýčená sieť pozostávajúca z deviatich segmentov, z ktorých každý mal rozmery 5 x 4 m. Z tejto siete bolo následne vybraných a preskúmaných päť segmentov (obr. 3). Kultúrnu vrstvu tvorila hnedá, značne utlačená zemina, ktorá obsahovala sprievodný archeologický materiál. Mocnosť vrstvy sa pohybovala v rozmedzí 20 až 30 cm (obr. 5). Na ploche segmentu 7 (obr. 4) bol zachytený objekt – sídlisková jama (K501), ktorá bola zahĺbená do podložia. Išlo o objekt takmer kruhového prierezu s priemerom 100 cm, ktorý mal prehnuté steny plynule prechádzajúce do dna. Výplň tohto objektu bola tvorená tmavohnedou, stredne utlačenou zeminou s obsahom keramických zlomkov a ojedinele i zlomkov mazanice. Druhý objekt v tomto segmente predstavovala hnedočervená antropogénna uloženina v kultúrnej vrstve (K500), ktorá bola tvorená prevažne mazanicou, uhlíkmi a kameňmi. Okrem tohto materiálu bol z výplne objektu získaný aj súbor keramiky a zlomok trosky. Objekt možno interpretovať ako relikv pece. Pôvodný predpoklad, že by v prípade kultúrnej vrstvy mohlo ísť o riekou naakumulovaný archeologický materiál, bol vyvrátený práve objavom vyššie opísaných objektov, ktoré doložili existenciu sídliska v skúmanom priestore.

Obr. 3: Malenovice-Chmelník. Plán výskumu kultúrnej vrstvy (bledosivú sú vyznačené preskúmané segmenty). |

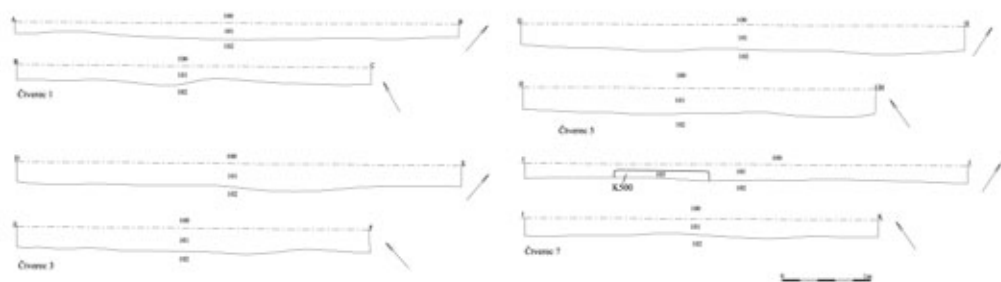

Čtverec 7

0 1 m

keramika
kameny
mazanice

Obr. 4: Malenovice-Chmelník. Dokumentácia sektoru 7 s objektmi K500 a K501. |

Obr. 5: Malenovice-Chmelník. Dokumentácia profilov skúmaných objektov. |

NÁLEZY A ICH KULTÚRNE ZARADENIE

Náčrt vývoja púchovskej kultúry

Hnuteľné nálezy zo sídliska v Malenoviciach radíme do púchovskej kultúry. Jej chronologický rozsah sa v minulých desaťročiach podarilo zostaviť na základe rozsiahleho nálezového fondu pochádzajúceho predovšetkým zo Slovenska, z oblasti Spiša, Oravy a Žilinskej kotliny (PIETA 1982b, 76). Na Slovensku sa púchovská kultúra formovala v regiónoch Orava, Liptov, Spiš, na strednom a hornom Považí, v Turci, na hornom a strednom Pohroní, na hornom Ponitří. Južnú hranicu laténskeho osídlenia púchovskej kultúry tvorila línia miest Trenčín – Partizánske – Žarnovica – Zvolen – Detva. V staršej, laténskej fáze zasahovala aj na východnú Moravu a do Malopolska. Aj keď K. Pieta v minulosti na základe známych nálezov predovšetkým z okolia Nového Jičína predpokladal územne menší presah púchovskej kultúry na Moravu (PIETA 1982a, 15, Abb. 1), na základe pribúdajúcich výskumov sa ukazuje, že osídlenie na Morave bolo pomerne rozsiahle. Zaberalo celú hornatú oblasť východnej Moravy a podľa M. Čižmára je zrejmé, že existovala súčasne s keltským osídlením v stupňoch LTC2 – LTD1, s ktorým udržiavala úzky kontakt (ČIŽMÁŘ 1993, 86, 93). Prvý zánikový horizont v závere 1. storočia pred n. l. však Moravu zasiahol tak, že na rozdiel od slovenského územia (s výnimkou Požahy – ČIŽMÁŘ 1993, 93) tu už nebolo osídlenie opätovne obnovené. V staršej dobe rímskej púchovská kultúra existovala iba na významne zredukovanom, slovenskom území. Južná hranica osídlenia sa posunula na sever, zhruba na líniu Púchov – Slovenské Pravno – Zvolen (PIETA 1982b).

Katastrofický horizont sa na mnohých lokalitách púchovskej kultúry prejavuje zánikovými vrstvami, často v podobe spálenej zeminy, dreva, požiarom dotknutých keramických a kovových nálezov atď. Na slovenských lokalitách púchovskej kultúry sú obdobné zánikové horizonty potvrdené napríklad v Liptovskej Mare na Havránku, kde bolo zdokumentované zničenie dvojitého opevnenia požiarom a zánik niektorých osád na úpätí Havránku (PIETA 2008, 81). V pohraniční púchovskej kultúry na strednom Považí z trinástich hradísk zaniklo až jedenásť (napr. Krivoklát-Drieňová, Prašník-Tlstá hora, Zemianske Podhradie-Hradišťa – PIETA 2008, 58, obr. 37). Zánikový horizont je doložený aj na moravskej strane, a to napríklad na lokalitách Jasenice (kóta 360 m n. m.), Jičina-Požaha (JISL 1968, 7), Všemina-Hrádek, Staříč-Okrouhlá, Provodov-Rýsov (GERŠL 2017, 17).

Hrnčiarstvo púchovskej kultúry

Hrnčiarstvo púchovskej kultúry sa vyvíjalo na báze keramiky oravskej skupiny doby halštatskej. Termín oravská skupina sa používa v súvislosti s materiálnymi prejavmi doznievajúcej lužickej kultúry. Pomenovanie vzniklo vďaka tomu, že prvé známe nálezy sa koncentrovali na Orave, avšak v 80. rokoch 20. storočia už boli známe nálezy oravskej skupiny z podstatne širšieho územia – Turiec, Spiš, Horehronie a Žilinská kotlina. V súčasnosti sa teda vplyv oravskej skupiny predpokladá v priestore medzi východnou trácko-kušanovickou kultúrou a okrajovými oblasťami platénickej kultúry na strednom Považí (PIETA 1983, 44).

Predpúchovský stupeň (LTB2 – LTC2) tvorí vývojovú fázu medzi záverom oravskej skupiny a počiatkom samotnej púchovskej kultúry. Vyznačuje sa postupným nárastom laténskych výrobkov a prechodom od lužických výzdobných prvkov k moder-

nejším laténskym, a to nielen v keramike, ale napríklad i v šperkárstve. Spočiatku je však tento laténsky tovar len importovaný. Až postupne, s príchodom keltského etnika a jeho prieniku do domácej zložky obyvateľstva sa laténske prvky začínajú odrážať aj v domácej výrobe a v stupňoch LTC2 až LTD1 sa tak vytvára vlastná púchovská kultúra (PIETA 1982b, 79). V hrnčiarstve sa postupne obmieňa tvarová škála a do popredia sa dostávajú nové tvary i nové druhy výzdoby. Pre keramiku púchovskej kultúry všeobecne platí, že bývala často zhotovená z pieskovitej hliny s prímiesou kremencových, niekedy i vápencových kamienkov (KNÁPEK 2006, 466). Vypaľovaná bývala prevažne v redukčnom prostredí, čím získavala typické sivohnedé až sivočierne sfarbenie. Vypaľovanie do sivého odtieňa sa uprednostňovalo aj v prípade jemnej stolovej keramiky (PIETA 2008, 185).

V keramike púchovskej kultúry mal svoje nezastupiteľné miesto najmä grafitový tovar, ktorý sa považoval za veľmi vhodný pre kuchynské využitie vďaka svojim tepelno-izolačným vlastnostiam a nenasiakavému povrchu (PIETA 1982b, 112; 2008, 34). Grafitové nádoby sa na územie púchovskej kultúry dostávali najmä z dovozu. Situlovité tvary a výzdoba grafitových nádob boli natoľko obľúbené, že ich postupne začali napodobňovať aj domáci majstri. V hrnčiarstve najrozšírejšími tvarmi okrem situlovitých nádob boli najmä, súdkovité hrnce, zásobnice, stolovú keramiku reprezentovali najmä misy s oblým telom a postupne s čoraz viac dovnútra zahnutými až zalomenými okrajmi, tenkostenné vázy, džbány a šálky (PIETA 2008, 185, obr. 89).

Na Morave v súčasnosti neexistuje ucelený popisný kód pre keramiku doby laténskej. Čiastkové spracovania sú dostupné v niektorých diplomových prácach Na Slovensku tiež chýba ucelené spracovanie laténskej keramiky. Dosiaľ najkomplexnejšie ju spracoval K. Pieta (2008), ktorý sa vo svojej dizertácii zaoberal problematikou samotnej púchovskej kultúry, a v roku 1982 táto práca vyšla pod názvom *Die Púchov-Kultur*. Veľký priestor v nej venoval aj vyhodnoteniu keramiky, ktorej výsledkom bol prvý a základný náčrt vývoja keramiky púchovskej kultúry od predpúchovského stupňa až po jej zánik v dobe rímskej (PIETA 1982a, Abb. 10). Táto monografia je dodnes základným prameňom pre štúdium vývoja púchovskej kultúry a jej prejavov v materiálnej náplni. Pre porovnanie nálezov z Malenovic, okrem už uvedených, poslúžili i rôzne staršie i súčasné publikované práce zo Slovenska i Moravy zaoberajúce sa regiónmi či jednotlivými lokalitami s rozvinutou púchovskou kultúrou.

Keramický súbor z Malenovic

Celkový počet keramických zlomkov nájdených na lokalite Malenovice-Chmelník činí 874 kusov. Z nich bol vyselektovaný užší výber s preferenciou typických črepov (okraje, dná, uchá, časti z tiel s výzdobou), ktorý bol podrobený dôkladnému skúmaniu, najmä pre potreby typologického a chronologického zatriedenia nádob. Tento výber reprezentuje 77 kusov keramických zlomkov z nádob. Ostatné zlomky keramiky možno považovať za atypické, pochádzajú zväčša z tiel nezdobených nádob a pre svoju nízku vypovedaciu hodnotu neboli do pracovného súboru zaradené. Prítom treba poznamenať, že pokiaľ ide o druh keramickej hmoty používanej pri výrobe nádob, ten je pomerne jednotný. Keramické cesto sa vyrábalo pravdepodobne z lokálnych, miestnych zdrojov hliny. Ako ostrivo sa používal drvený kremeň v nemennom pomere, prípadne v pomere s malými odchýlkami oproti preferovanému štandardu, v niektorých prípadoch bol v keramickom ceste obsiahnutý aj piesok.

Na rozdiel od všeobecne platnému úzu mali nádoby z Chmelníka skôr do červena, oranžova až okrova sfarbený povrch, čo bolo spôsobené oxidačným spôsobom výpalu. Výpal prebiehal pri relatívne nízkych teplotách. S výnimkou jedného exemplára chýbajú na sídlisku črepy s pórovitým povrchom, ktoré L. Jisl (1968, 5) a aj K. Pieta (1982a, 159) považujú za typický prejav púchovskej kultúry v západnom regióne jej výskytu. Takáto keramika je známa napríklad z Požahy u Jičiny, z Kopřivnice-pod Vaňovým kamenem, Štamberka-Kotouče (JISL 1968, 5, 10, 13) či Všeminy-Hrádku (ČIŽMÁŘ – KOHOUTEK – LANGOVÁ 1993, 167). Vznikala tak, že do hrnčiarskej hliny sa primiešavala vápencová drvina, ktorá pri výpale v peci vyhorela, a tým vznikli na povrchu nádoby charakteristické nepravidelné jamky (PIETA 1982a, 159). Črepy s pórovitým povrchom, z menších hrncovitých tvarov, sú v nižšej miere doložené aj na hornom Považí (Malá Čierna, Nimnica, Žilina-Šefranica, Zástranie-Straník – STANEKOVÁ 2015, 33), treba však povedať, že keramika s pórovitým povrchom sa vyskytuje aj mimo územia púchovskej kultúry, napríklad na sídlisku Slovenský Grob-Domovina (objekty 1/08 a 16/2010 – ČAMBAL 2011), kde je datovaná do stupňov LTC1 – LTC2.

Hlavnú zložku materiálnej kultúry laténskeho sídliska v Malenoviciach tvorí hrubo formovaný keramický tovar určený pre kuchynské účely. Pertraktovaný súbor tvoria takmer výlučne črepy z nádob vyrobených ručne. Nakoniec, pri zrnitosti používaného keramického cesta sa ani nedá očakávať, že by keramika mohla byť točená na rýchlo rotujúcom kruhu. Len v niekoľkých prípadoch bol povrch nádob zámerne vyhladený (18 ks z celkového počtu zlomkov). Netreba si však predstavovať úplne jemné vyhladenie stien nádoby, skôr len povrchné, zbežné ohladenie, napriek ktorému si konkrétna nádoba udržala vzhľad hrubo vypracovanej keramiky. Tu možno malenovickú keramiku opäť porovnávať s nálezmi zo Slovenska, kde je vyhladenie povrchu nádob pomerne typické a často rozpoznateľné, avšak najmä krátko po prelome letopočtov, keď na kruhu robenú keramiku vystriedal typický v ruke vyrábaný tovar.

V celom keramickom súbore, nie len v užšom výbere, je obsiahnutých iba 15 kusov črepov, ktoré pochádzajú z nádob vytvorených z jemnej až jemne plavenej hliny. Do užšieho výberu boli vybrané štyri fragmenty nádob ktoré vykazujú znaky stolovej keramiky. Z toho tri črepy pochádzajú z okrajov vázovitých, prípadne fľašovitých nádob hnedého sfarbenia a jeden črep z dna do siva vypálenej na kruhu točenej, tenkostennej nádoby. Spomenuté zlomky pochádzajú z nádob vyrobených z jemnej plavenej hliny a zároveň sú jedinými reprezentantmi tovaru preukázateľne vytočeného na kruhu. Keďže pertraktované štyri zlomky jemnej keramiky sa svojim vypracovaním od ostatných fragmentov výrazne líšia, je možné, že pochádzajú z nádob, ktoré sa na sídlisko dostali z keltského prostredia, celkom určite ich nemožno považovať za tovar miestnej produkcie.

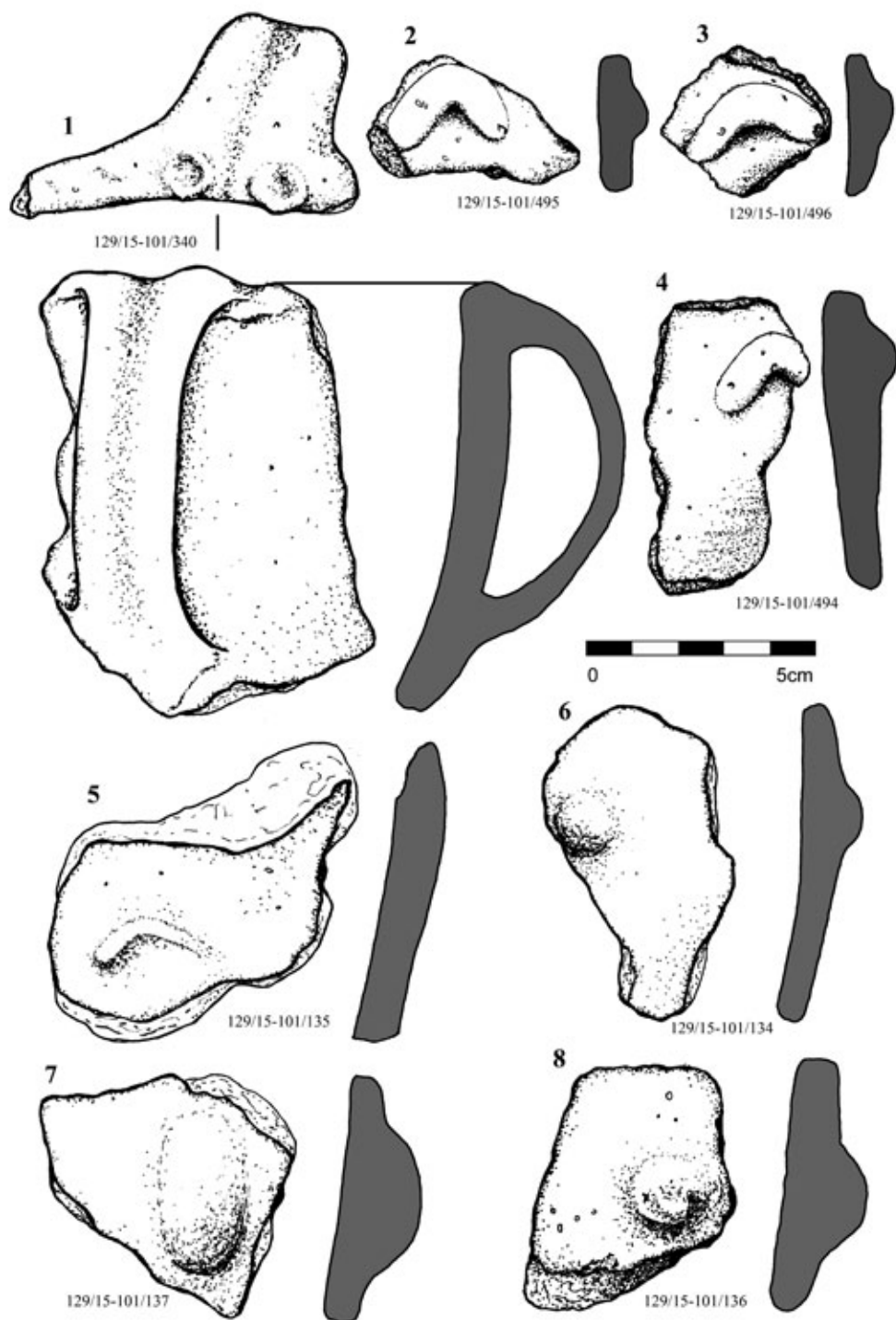
Zvláštnosťou keramického súboru je takmer úplná absencia výzdobných prvkov na povrchu nádob. S výnimkou rôzne tvarovaných plastických výčnelkov, z ktorých väčšia časť zrejme charakterizuje staršiu fázu osídlenia, nie sú doložené nádoby s bežnou povrchovou úpravou v podobe hrebeňovania (to sa v súbore vyskytuje zásadne iba na telách grafitových sitúl), slamovania a rôznych variácií rytých línií používaných v púchovskej kultúre. Výnimku tvoria iba dve črepy z okrajov mís, ktoré sú na tele zdobené v jednom prípade radom nechtových vrypov a v druhom prípade radom vtlačených jamiek.

Keramika strednej doby laténskej (predpúchovský horizont)

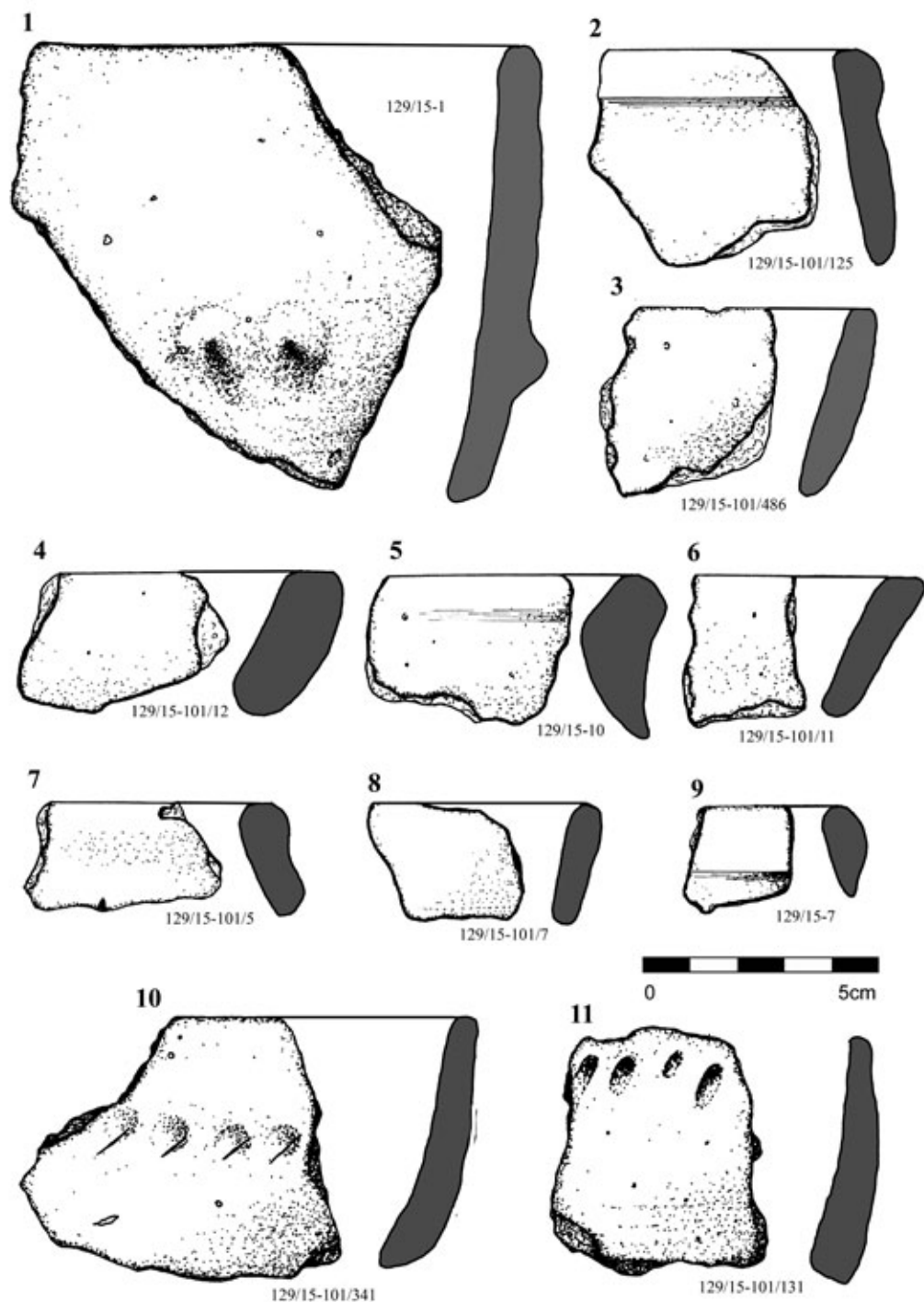
Keramika predpúchovského horizontu sa tvarom i výzdobou odlišuje od keramiky púchovskej kultúry, pretože nesie ešte doznievajúce postlužické rysy. Reprezentuje staršiu fázu osídlenia lokality. Jeho kontinuitu až do zániku sídliska nemožno na základe výsledkov archeologického výskumu bezpečne dokázať, nemožno ju však ani vylúčiť. Táto staršia fáza sídliska sa časovo zhoduje s obdobím, ktoré v stupňoch LTB2 – LTC2 rozoznávame v centre neskoršej púchovskej kultúry a definujeme ho pod názvom predpúchovský horizont. Veľmi dobre sa odráža najmä v celkovom vzhľade keramiky. Hrnčiarstvo púchovskej kultúry vznikalo na báze keramiky oravskej skupiny doby halštatskej pod keltským vplyvom. Samotný púchovský štýl sa presadzoval iba pozvoľne. Predpúchovský horizont vyplňal obdobie medzi zanikajúcou lužickou kultúrou a počiatkom púchovskej kultúry.

Územné rozšírenie predpúchovského horizontu nebolo dosiaľ bezpečne stanovené. K. Pieta (2008, 33) uznáva, že „chýbajú vhodné materiály, ktoré by pomohli rozpoznať jeho hranice s iným pôvodným obyvateľstvom či novým keltským osídlením v južnom smere, hlavne však na severozápadnom Slovensku“, tým pádom aj v oblasti moravsko-sliezskych Beskyd. Za jadro rozšírenia predpúchovskej fázy sa považuje liptovsko-oravská oblasť (najlepšie preskúmané sú osady II, III a VII v Liptovskej Mare) a jednoznačné doklady, avšak už nie v takej čistej forme sa objavujú aj na Spiši, ďalej v Turci a na hornom Považí (PIETA 2008, 33 obr. 10; STANEKOVÁ 2013, 12, tab. I: 1–4; II: 2). Keramikazaradená do predpúchovského horizontu býva charakteristická amforovitými, situlovitými a džbánkovitými tvarmi, ktoré bývajú opatrené výzdobou v podobe rôzne tvarovaných plastických prvkov, ako sú zvislé líšty, polmesiace, plastické tvarovanie hornej časti úch džbáňkov a pod. (PIETA 1982a, 93; 2003, 150, 151). Podľa P. Čaploviča (1987, 179) sa tieto plastické výzdobné prvky objavili na halštatskej keramike už v stupňoch LTA – LTB ako nové elementy. V rôznych formách sa potom uplatňovali aj v stupňoch LTC a LTD.

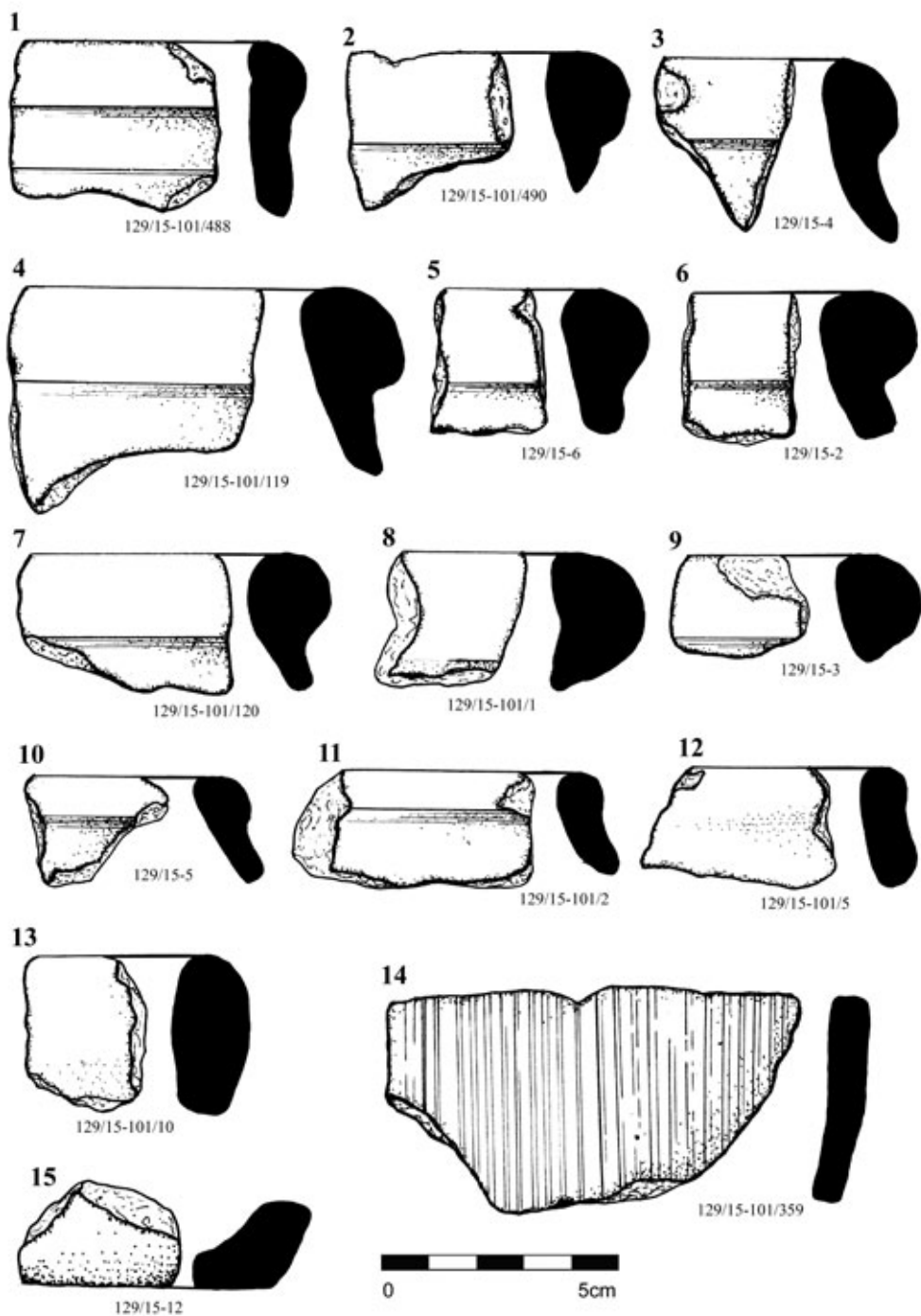
V keramickom súbore z Malenovic sa vyskytlo niekoľko črepov, ktoré nesú výzdobu typickú pre strednú dobu laténsku a obzvlášť pre predpúchovský horizont. Ide predovšetkým o torzo šálky s pásikovým uchom, ktorého bočné rebrá sú mierne vyťahnuté nad okraj v náznaku výčnelkov (tab. I: 1), ďalej sem možno zaradiť črepy s plastickou výzdobou v podobe dvojice okrúhlych hrotitých výčnelkov (tab. II: 1) a črepy s plastickou výzdobou v tvare polmesiacov. Tie boli nájdené celkovo štyri (tab. I: 2–5), patriace štyrom rôznym nádobám. Z jedného hrnca s polmesiacovitou plastickou výzdobou sa zachovalo viacero črepov. Mal súdkovitý tvar s dovnútra zahnutým rovným ústím a ornament sa nachádzal v hornej tretine výšky, na pleciach nádoby. Analogické nálezy pochádzajú zo Slovenska, z priestoru predpúchovského horizontu, predovšetkým z Liptova (Liptovská Mara VII – PIETA 1982a, tab. XXIV; Nová Lesná – PIETA 2003, obr. 1: 1, 3, 6) a Oravy (Istebné-Hrádok, Vyšný Kubín-Ostrá skala – ČAPLOVIČ 1987, tab. LXXVIII), na hornom Považí zo sídliska v Divinke-Ohrádzi (STANEKOVÁ 2013, tab. I: 1, 2), ktoré sa nachádza na severozápadnom Slovensku v okrese Žilina a od Malenovic je vzdušnou čiarou vzdialené približne iba 45 km. Na strednom Považí sa našiel jeden črep s podobnou výzdobou na opevnení Hradište v Ladkoch-Tunežiciach (Petrovský-Šichman 1965, tab. II: 20). Obdobné datovanie ako v prípade vyššie uvedených keramických zlomkov platí zrejme i pre črep s oválnym plastickým výčnelkom zvislo nasadeným na telo nádoby (tab. I: 7).

Tab. I: Malenovice-Chmelník. Výber keramických nálezov. |

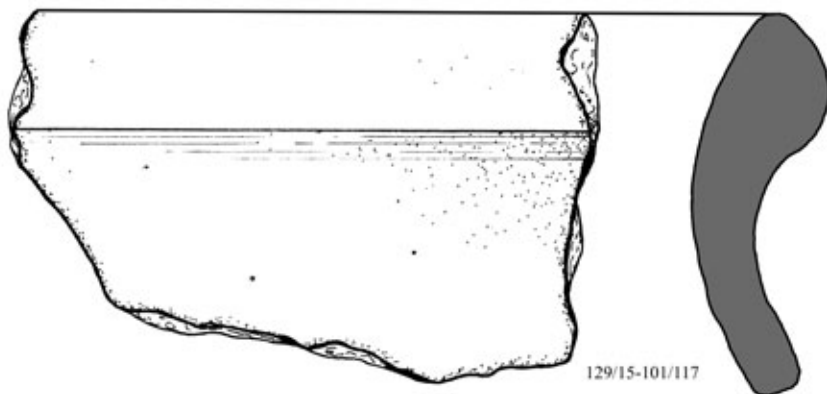

Tab. II: Malenovice-Chmelník. Výber keramických nálezov. |

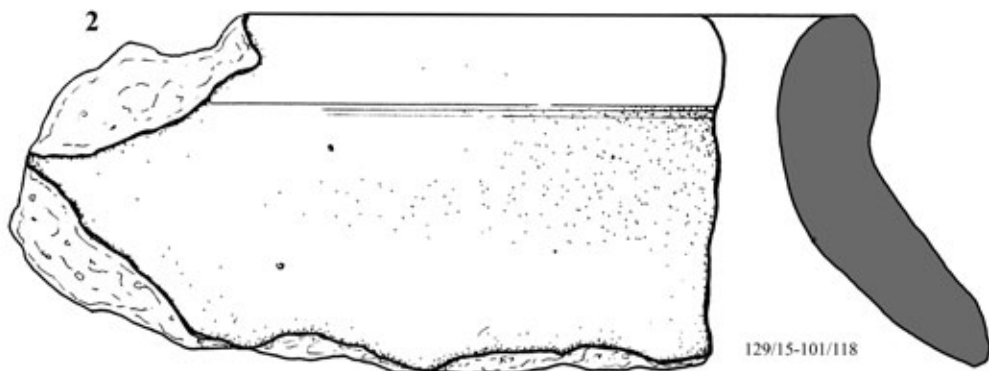

Tab. III: Malenovice-Chmelník. Výber keramických náleзов. Grafitová keramika. |

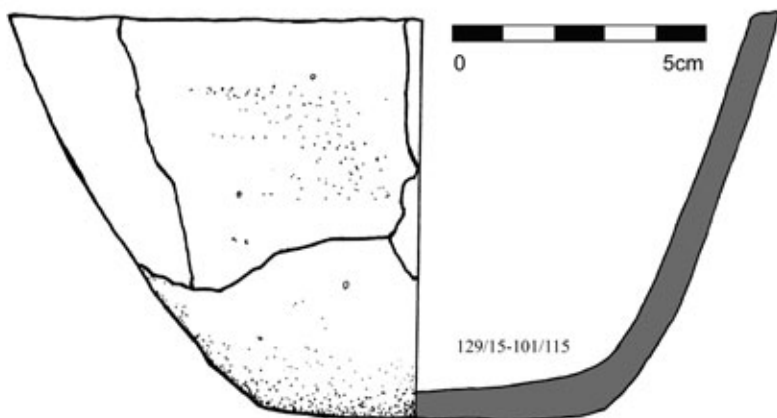
1

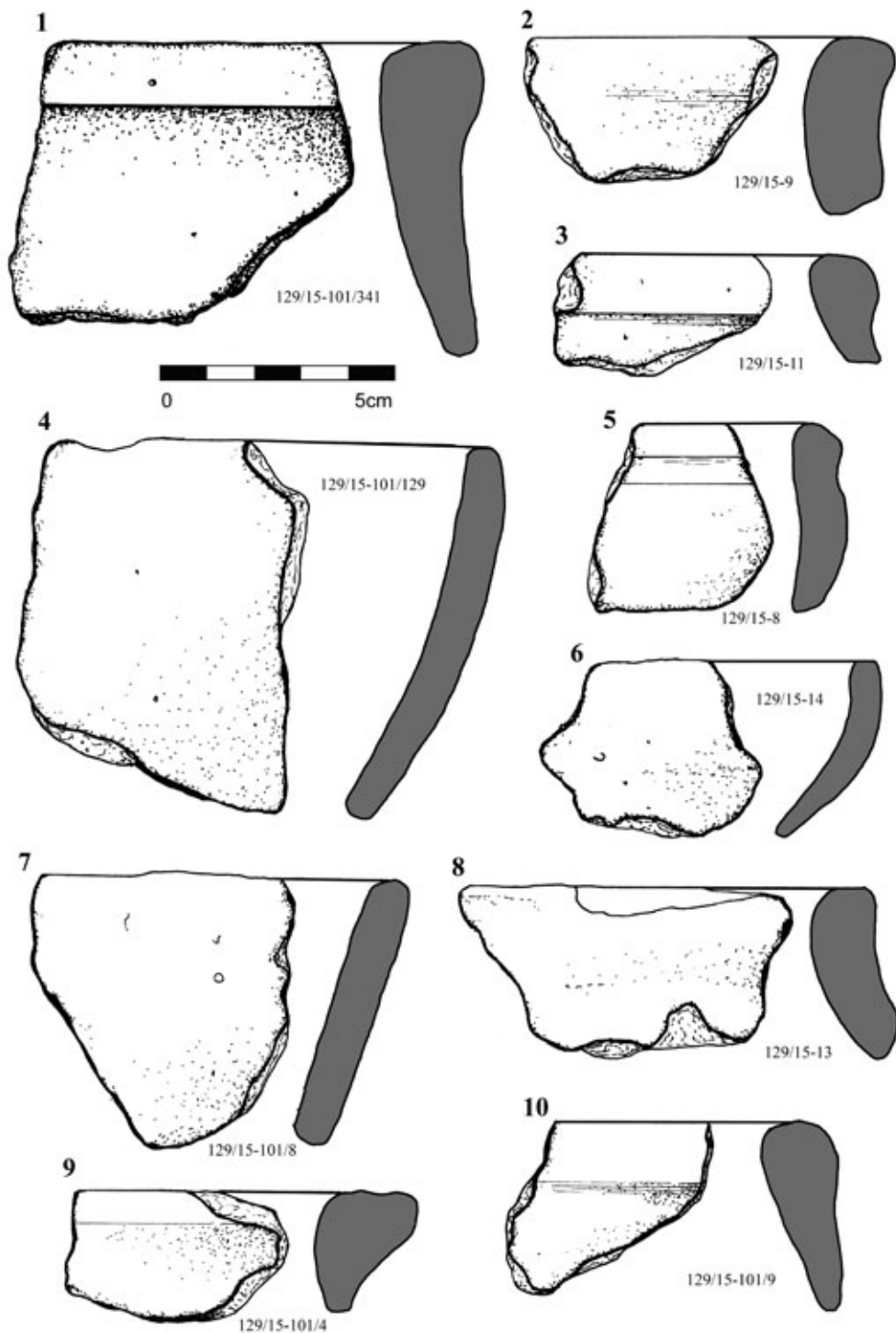
2

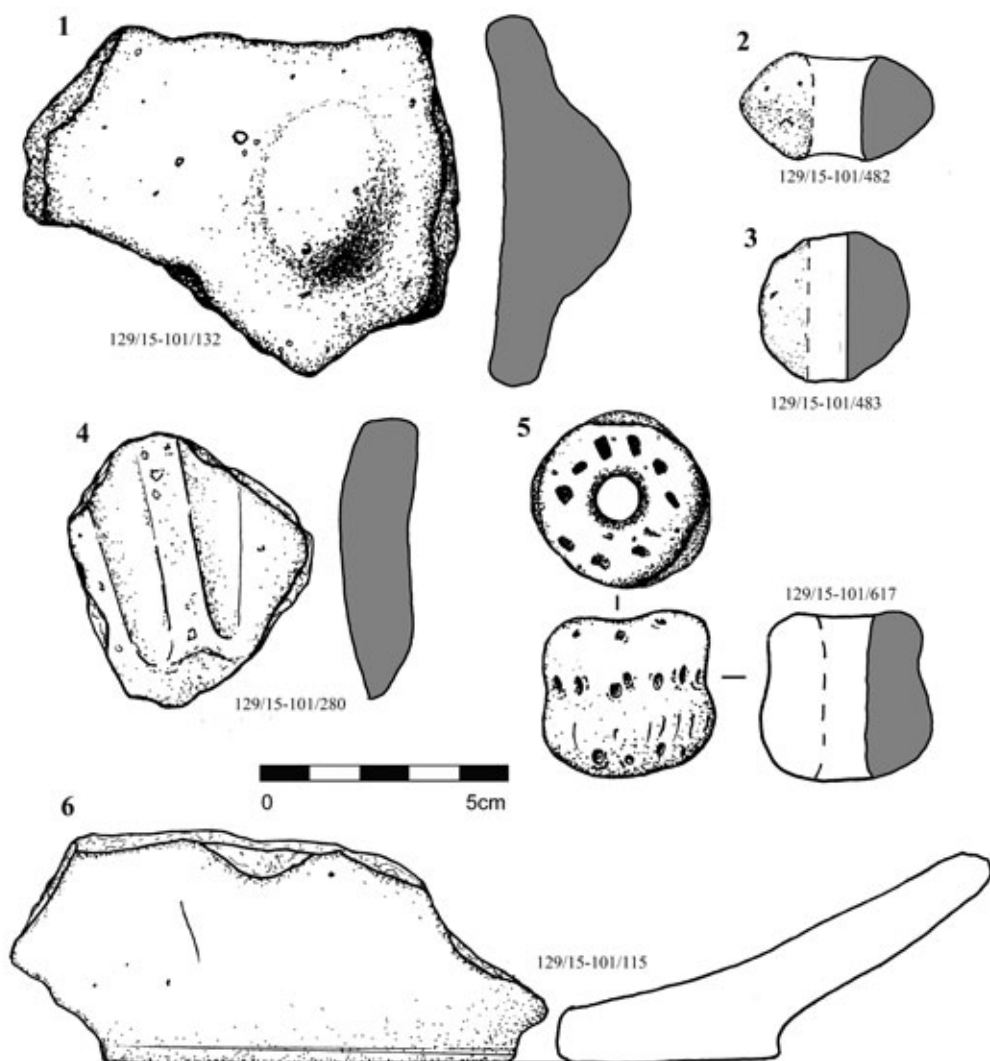
3

Tab. IV: Malenovice-Chmelník. Výber keramických nálezov. |

Tab. V: Malenovice-Chmelník. Výber keramických nálezov. |

Tab. VI: Malenovice-Chmelník. Výber keramických nálezov. |

Keramika vykazujúca postlužické črty bola v minulosti objavená na viacerých moravských lokalitách púchovskej kultúry (Hukvaldy-hrad – KNÁPEK 2006, 466, Frýdek-Místek-Štandl – JANÁK 1995, 255). V súčasnosti však nevieme definovať kultúrnu príslušnosť obyvateľstva na moravskej strane Beskyd v strednej dobe laténskej.

Keramika púchovskej kultúry

Kuchynská keramika neskorej doby laténskej tvorí majoritný podiel v súbore z Chmelníka. Do tejto skupiny zaradujeme keramické zlomky pochádzajúce zo zásobníc, hrncovitých nádob a mís, ktoré sa považujú za charakteristické tvary nachádzané na púchovských náleziskách. Využitie v kuchyni mala aj grafitová keramika.

Zásobnice

Laténske zásobnice tvarovo vychádzali z lužických predchodcov. Okraje zásobníc bývali vodorovne von vyhnuté, často zhrubnuté, niekedy šikmo zrezané. K. Pieta (1982a, 99) delí zásobnice podľa veľkosti na stredne veľké (výška 40–50 cm) a veľké zásobnice (výška 60–70 cm). V keramickom súbore z Malenovic je dosť obtiažne nájsť hranicu medzi zásobnicami a hrncovitými nádobami. Materiál je tak fragmentárny a nerekonštruovateľný, že určiť približné rozmery a tvar nádoby je možné takmer vždy iba z jedného kusu zlomku. Kritériom pre tvarové zaradenie nádob boli okrem formovania okraja najmä hrúbka steny a jej zaklenutie (tie boli posudzované najmä v prípade črepov z tiel). Na základe týchto meradiel sa dal približne určiť objem nádoby. Z materiálu pochádzajúceho z Malenovic boli identifikované črepy pochádzajúce z 12 kusov zásobníc. Avšak vzhľadom na zaklenutie stien možno predpokladať, že sedem zásobníc dosahovalo maximálny objem 30 litrov, dve mali objem asi 35 litrov, ďalšie dve asi 45 litrov a v prípade jednej zásobnice sa odhaduje objem do 60 litrov. Zachované okraje zásobníc boli masívne, mierne esovito von vyhnuté (tab. IV: 2), a zastúpený bol aj kyjovito tvarovaný okraj (tab. IV: 1). Komparáciou s fragmentmi podobných zásobníc napríklad z Liptovskej Mary III ich možno považovať za tovar reprezentujúci stupeň LTD2 (PIETA 1982a, 100, taf. XLIV: 24). V malenovickej keramike však chýbajú šikmo až vodorovne von vyhnuté okraje také typické pre laténsku fázu púchovskej kultúry tak na Morave, ako i na Slovensku (ČIŽMÁŘ – KOHOUTEK – LANGOVÁ 1993 obr. 5: 8, 11; PIETA 1982a, Taf. XLII: 20–22; XLVIII: 1, 3; STANEKOVÁ 2013, tab. II: 10). Veľké zásobnice s okružím, v oblasti Karpatskej kotliny v púchovskej kultúre veľmi obľúbené, sa v súbore z Malenovic nevyskytujú, azda okrem jedného hrubozrnného zlomku z okraja zásobnice, ktorý je výrazne zhrubnutý, zvrchu sploštený do náznaku okružia na hornej strane zdobeného dvomi nevýraznými obežnými žliabkami (tab. V: 9). V tomto prípade však nejde o typickú formu s mohutným okružím s výraznými žliabkami, aké poznáme zo Slovenska. Zásobnice s okružím, ktoré svojim výskytom presahujú prelom letopočtov, všeobecne na moravské územie púchovskej kultúry neprenikajú, azda s výnimkou Požahy u Jičiny (ČIŽMÁŘ – KOHOUTEK – LANGOVÁ 1993, 167). Na niektorých zlomkoch z tiel sa vyskytli plastické výčnelky, ktoré zrejme slúžili na lepšiu manipuláciu s nádobami a druhotne plnili aj dekoratívnu funkciu (tab. I: 6, 8).

Hrnce

Do kategórie hrncovitých nádob boli zaradené tie nádoby, ktoré objemom dosahovali menej ako 30 litrov. Črepy pochádzajú zo súdkovitých hrncov s mierne zaobleným telom a z esovito profilovaných hrncov s mierne von vyhnutými, kyjovito formovanými alebo zhrubnutými, často zhora sploštenými okrajmi, ako aj odsadenými ústiami (tab. V: 2, 3, 5, 8, 10). Zachoval sa tiež črep z dna hrnca s dnom plynule prechádzajúcim do steny (tab. IV: 3). Výzdoba (hrebeňovanie, slamovanie atď.) na hrncoch nebola doložená. Typologicky teda ide o bežnú, jednoduchú úžitkovú keramiku púchovskej kultúry, s akou sa možno stretnúť na ktoromkoľvek hradisku či sídlisku tejto kultúry.

Misy

Misy majú v diskutovanom súbore riedke zastúpenie. Podobne, ako pri ostatných nádobách, aj tieto boli zhotovené z hrubozrnného materiálu s bohatou prímесou

drveného kameňa. Vyskytla sa misa s kónickým telom s rovným okrajom, ako aj so zaobleným ústím, a misy s mierne zaobleným telom so stenčným, ale aj zhrubnutým oblým ústím (tab. V: 4, 6, 7). Na črepoch dvoch mís s mierne zaobleným telom a stenčným okrajom sa nachádzala výzdoba, v jednom prípade išlo o vodorovný rad šikmých nechťových vypov, v druhom prípade o vodorovný rad vtlačaných jamiek umiestnených na maximálnej vydutine misky (tab. II: 10, 11). Takáto výzdoba je v laténskej fáze púchovskej kultúry atypická, obzvlášť na misách, ktoré všeobecne nezvykli byť na povrchu zdobené. Nájsť analógie k týmto zdobeným misám v strednej až neskorkej dobe laténskej sa nepodarilo.

Úplne chýbajú misy s výrazne dovnútra zahnutým, či zalomeným okrajom, a absentuje aj typ s esovito von vyhnutým okrajom. Táto skutočnosť podopiera predpoklad, že sídlisko neprežilo do doby rímskej.

Grafitová keramika

Zvláštnu skupinu v keramike, ktorú je potrebné posudzovať samostatne, tvorí skupina zlomkov z grafitových nádob, ktorá je vo vyselektovanom súbore obsiahnutá v počte 26 kusov (celkovo bolo v Malenoviciach nájdených až 132 kusov grafitových črepov). Grafitová keramika, ako už naznačuje jej názov, je vyrobená z hlíny s prímiesou grafitu a jej výskyt je charakteristický pre celú oblasť keltskej ekumény (PIETA 1982a, 112), v prostredí púchovskej kultúry stredného na severného Slovenska sa objavuje v stupni LTD (PIETA 1982a, 116). Grafitovou keramikou sa v minulosti zaoberali viacerí bádatelia (HORÁKOVÁ-JANSOVÁ 1955; KAPPEL 1969 a ďalší) a pozornosť sa jej dostáva i v súčasnosti (HLAVA 2006; 2008), dokonca sú známe i experimenty s jej výrobou (KOUČKÁ – NOVÁK 2016).

Základná zmes určená na výrobu grafitovej keramiky zo sídliska Malenovice-Chmelník bola obdobná ako u negrafitovej keramiky, ostrená nadrobno drveným kameňom. V niektorých prípadoch boli do zmesi primiešané ešte drobné kamienky muskovitu a hematitu. Táto nápadná podobnosť zloženia keramickej hmoty pre negrafitovú a grafitovú keramiku dovoľuje predpokladať, že tak ako výroba bežnej kuchynskej keramiky, i výroba grafitovej keramiky prebiehala v domácom prostredí. V prospech tohto názoru možno použiť aj fakt, že v prípade grafitovej keramiky rozhodne nejde o kvalitnú keramiku. Prímies grafitu v keramickej hmote je vysoká a mikročastice grafitu sa uvoľňujú aj pri najmenšom kontakte s črepom. Celkom určite teda nešlo o kvalitnú dovozovú keramiku, ale najskôr o určité, nie veľmi vydarené podomácke pokusy s výrobou grafitových sitúl. Práve kvôli sústavnému uvoľňovaniu grafitu nemožno miestnu grafitovú keramiku považovať za tovar uplatňovaný v kuchyni, pretože grafit by sa istotne dostal aj do potravín skladovaných, či akokoľvek upravovaných v takýchto nádobách. Ložiská grafitu na juhu a východe Čiech pozdĺž historickej hranici s Moravou (HLAVA 2008, 191) činili z grafitu pomerne dostupný tovar, čiže experimentovanie s podomáckou výrobou grafitových sitúl si obyvateľstvo sídliska v Malenoviciach azda mohlo dovoliť, ak predpokladáme, že neďaleké zdroje grafitu mu neboli neznáme.

Grafitové nádoby z Malenovic (tab. III) mali zväčša situlovitú tvary so značne zosilnenými okrajmi. V niektorých prípadoch boli okraje od tela výraznejšie oddelené ryhou resp. žliabkom (tab. III: 2–6). Zastúpené sú však aj tvary nádob s menej výrazným zhrubnutým, dovnútra zatiahnutým okrajom (tab. III: 10), rovným zosilneným

okrajom (tab. III: 13), prípadne s náznakom esovitej profilácie na okraji (tab. III: 11, 12). Oválne, podlhovasté, či rímsovito tvarované okraje mladších foriem absentujú. Situly boli na tele zvislo ryhované – hrebeňované (tab. III: 14). Hrebeňovanie plnilo najmä praktickú funkciu, keďže zdršňovalo povrch nádoby, a tak umožňovalo lepšiu manipuláciu s nádobou. Samotná výzdobnosť v tomto prípade zastávala zrejme až sekundárnu úlohu (HLAVA 2006, 284). Podobne ako ostatná keramika v malenovickom súbore, aj grafitové situly sú vyrábané ručne. Výroba tohto druhu nádob však oproti ostatnému kuchynskému riadu mala svoje špecifiká. Zhotovovala sa lepením, resp. nastavovaním pásov keramického cesta nad seba a následne formovaním v ruke. Najmä v prípade už spomínaných sitúl so zhrubnutými oválnymi okrajmi, ktoré boli od tela nádoby výrazne odčlenené v hrdlovej časti, kde sa mocnosť steny výrazne stenčovala a dosahovala iba 2–3 mm, je obťažné predstaviť si vytáčanie na rýchlom hrnčiarskom kruhu. To však nevylučuje možnosť obtáčania na pomalom kruhu za účelom opracovania nerovností na telách nádob. Úprava povrchu pomalým dotáčaním je evidentná i na esovito profilovaných fragmentoch grafitových nádob. Uvedený technologický postup je pri výrobe grafitovej keramiky známy, jeho doklady sú známe napríklad z Devína (PIETA 2008, 182).

Grafitová keramika sa nevyskytuje iba v púchovskej kultúre, ale má široké uplatnenie v celom keltskom svete, takže pandanty možno nájsť takmer na ktorejkoľvek stredo- a neskoroláténskej lokalite v centre Európy.

Úžitkové predmety z keramiky

Z výskumu sídliska v Malenoviciach pochádzajú aj tri hlinené prasleny, ktoré sú dokladom výroby priadzí na lokalite. Každý z praslenov má telo formované iným spôsobom. Dva sa zachovali len z polovice. Prvý praslen mal dvojkónický tvar so zaobleným lomom tela. Jeho mocnosť dosahovala 20 mm, priemer otvoru 10 mm, druhý mal guľovitý tvar s priemerom 28 mm a s otvorom v priemere 8 mm (tab. VI: 2, 3). Tretí praslen, zachovaný v celej svojej veľkosti má mierne konkávne formované telo (tab. VI: 5). Jeho mocnosť je 31 mm a priemer otvoru 8 mm. Posledný menovaný praslen má pozoruhodnú výzdobu na tele. Nachádzajú sa na ňom tri horizontálne rady okrúhlych hlbokých vpichov umiestnené na hornej a spodnej ploche prasleny (10 a 11 vpichov) a v miernej priehlbine v strede výšky tela (15 vpichov) a jeden rad zvislých, husto vedľa kladených krátkych rýh umiestnený medzi dvomi radmi vpichov. Prasleny boli zhotovené z hrubozrnnej hliny, úplne identickej s hlinou použitou pri výrobe úžitkovej kuchynskej keramiky. Samozrejme, známe sú aj viaceré hlinené, kónické, bočníkovité či inak v ruke formované hlinené prasleny vyrobené prvotne pre potreby pradenia, ojedinele sú známe aj zdobené varianty (Rajecké Teplice – MORAVČÍK 1985, tab. VII: 5).

Vyhodnotenie

Časť materiálu z Malenovic-Chmelníka reprezentuje obdobie medzi doznievajúcou lužickou a vznikajúcou púchovskou kultúrou. S najväčšou pravdepodobnosťou teda možno povedať, že staršia fáza sídliska časovo korešponduje s predpúchovským horizontom doloženým na Liptove, Orave, Spiši a čiastočne na hornom Považí. Severozápadná hranica osídlenia predpúchovského horizontu pre nedostatok archeologických nálezov doteraz nebola vymedzená, a teda ani prípadný presah

osídlenia na moravskú stranu Beskyd dosiaľ nebolo možné ničím podložiť. Časť keramického súboru z Malenovic reprezentuje prvé známe nálezy predpúchovského horizontu na Morave. Mladšia fáza sídliska v Malenoviciach-Chmelníku spadá do neskorej doby laténskej a vzhľadom na absenciu tvarových a výzdobných prvkov typických pre včasnú dobu rímsku je zjavné, že sídlisko zaniklo niekedy v stupni LTD, čo sa dobre zhoduje s ostatným preukázateľne púchovským osídlením na Morave, kde – s výnimkou hradiska Požaha – všetky lokality zanikajú v tzv. prvom zánikovom horizonte púchovských hradísk.

Keramický materiál je nevýrazný a prevažne jednotný, pokiaľ sa zameriame na zloženie keramickej hmoty, dominuje keramika z hrubozrnej hmoty, do ktorej bol ako ostrivo pridávaný drvený kremenec. Uprednostňovaný bol oxidačný výpal pri pomerne nízkej teplote 650–750 °C. Pri výrobe grafitovej keramiky sa ako základ používala obdobná hlinená zmes, obohatená o grafit. Najmä na základe tejto uniformity materiálu použitého pri výrobe nádob a praslenov sa dá predpokladať, že keramika bola produktom podomáckej výroby. Iba minimum nádob (reprezentované niekoľkými malými zlomkami pravdepodobne vázovitých a flašovitých tvarov) bolo vyrobené z jemnej plavenej hliny. V materiálovej náplni malenovického súboru pôsobia tieto fragmenty cudzo, importovane.

Z lokality Malenovice-Chmelník nepochádzajú žiadne chronologicky citlivé nálezy, ktoré by umožnili presnejšie datovanie sídliskového horizontu. Časové zaradenie sídliska bolo preto vyhodnotené na základe porovnávania s nálezmi z dobre datovaných moravských a slovenských lokalít púchovskej kultúry. Existencia sídliska spadá do obdobia LTC1 – LTD.

Poznámky:

¹ Bytča-Hliník, Divinka-Velký vrch – nepublikované, uložené v Považskom múzeu v Žiline (Jasenica-Predná Hôrka – ; Mestečko-Skala – POVALA 1962; Požaha – KNÁPEK 2006, obr. 9: 3).

Literatura:

ČAMBAL, R. 2011: Sídliskové objekty zo strednej a neskorej doby laténskej v Slovenskom Grobe. In: Zborník Slovenského národného múzea CV. Archeológia 21, s. 83–114.

ČAPLOVIČ, P. 1987: Orava v praveku. Martin.

ČERMÁKOVÁ, E. 2013: Púchovská kultúra na Vsetínsku ve světle nových nálezů. Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales, XCVIII, s. 297–302.

ČIŽMÁŘ, M. 1993: Zur Chronologie der Püchover Kultur in Mähren. Památky archeologické, LXXXIV, s. 86–96.

ČIŽMÁŘ, M. – KOHOUTEK, J. – LANGOVÁ, J. 1993: Hradisko púchovské kultury u Všeminy, okr. Zlín. Pravěk Nová řada, 3, s. 161–175.

DEMEK, J. – MACKOVČIN, P. a kol. 2006: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČR. Brno.

FOJTÍK, A. – POPELKA, M. 2016: Zlín (k. ú. Malenovice u Zlína, okr. Zlín). Přehled výzkumů, 57–1, s. 245.

GERŠL, J. 2017: Sídelní stratigrafie púchovské kultury na území Moravy a českého Slezska. Bakalářská diplomová práce. Filozofická fakulta. Masarykova univerzita. Brno.

HLAVA, M. 2006: Tuhová keramika z oppida Staré hradisko a pozdně laténská tuhová keramika na Moravě. Disertační práce. Filozofická fakulta. Masarykova univerzita. Brno.

- HLAVA, M. 2008: Grafít v době laténské na Moravě. *Památky archeologické*, XLIX, s. 189–258.
- HORÁKOVÁ-JANSOVÁ, L. 1955: Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě. *Památky archeologické*, XLVI, s. 134–184.
- JANDÁK, J. – PRAX, A. – POKORNÝ, E. 2007: *Půdoznalství*. Brno.
- JISL, L. 1968: Púchovská kultura a otázky dalšího osídlení Moravské brány. *Časopis Slezského muzea*, 17, 1968, s. 1–23.
- KAPPEL, I. 1969: Die Graphittonkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching 2. Wiesbaden.
- KNÁPEK, A. 2006: Nové nálezy púchovské kultury v Podbeskydí. *Pravěk*. Nová řada 16, s. 463–482.
- KOUČKÁ, A. – NOVÁK, M. 2016: Experimentální výroba laténské grafitové keramiky v Panské Lhotě. In: Měřinský, Z. – Klápště, J. (ed.): *Workshopy ke středověké a novověké keramice*. Panská Lhota 2015. Brno, s. 56–67.
- MEDUNA, J. 1980: Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren. Praha.
- MORAVČÍK, J. 1985: Archeologické nálezy v Považském múzeu v rokoch 1976–1980. In: *Vlastivedný zborník Považia*, XV. Martin, s. 5–49.
- PIETA, K. 1977: Nowe odkrycia obiektów z późnego okresu halstackiego i z okresu lateńskiego na północnej Słowacji. *Acta archaeologica Carpathica*, XVII, s. 162–170.
- PIETA, K. 1982a: Die Púchov Kultur. *Studia Archaeologica Slovaca*. Nitra.
- PIETA, K. 1982b: Púchovská kultúra a jej miesto v laténskom vývoji karpatskej kotliny. In: *Metodické problémy československé archeologie*. Praha, s. 76–89.
- PIETA, K. 1983: Halštatské výšinné sídliská v Liptove. *Archeologické rozhledy*, XXXV, s. 39–49.
- PIETA, K. 2003: Spiš vo včasnej dobe dejinnej. In: Gładkiewicz, R. – Homza, M. (zost.): *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča – Wrocław, s. 149–159.
- PIETA, K. 2008: Kelské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska. *Archaeologia Slovaca Monographiae. Studia XI*. Nitra.
- POVALA, G. 1962: Mestečko. Opevnené sídlisko. Nálezová správa. Považské múzeum v Žiline. Žilina.
- STANEKOVÁ, Z. 2013: Sídlisková aglomerácia v Divinke so zreteľom na sídlisko Ohrádza. *Vlastivedný zborník Považia*, XXVI, s. 9–24.
- STANEKOVÁ, Z. 2015: Nepublikované nálezy z hradiska Straník v Žiline-Zástraní. *Vlastivedný zborník Považia*, XXVII, s. 31–44.

Internetové zdroje:

http://mapy.geology.cz/geocr_50/

<http://mapy.geology.cz/pudy/>